

Delden, door Meinwerk geschonken uit het vaderlijk erfdeel. Hoewel de auteur opmerkt, dat de kartografie voor zijn methode niet noodzakelijk is - strikt genomen kan men volstaan met het aangeven van de namen van de bezittingen van de verschillende instellingen in de loop der tijden - heeft hij het toch raadzaam geacht het eigendom naar de stand van zaken omstreeks 1300 in een grote kaart (schaal 1:10.000) aan te geven. De gegevens zijn per instelling (dus de vier geestelijke grondheren) in lijsten ondergebracht, gerangschikt onder de volgende criteria: naam van het object, beheerder, herkomst, nummer van de pachteenheid, nummer van de percelen op de gebruikte kadasterkaart en nummer van de hoeve(n). De toelichting bij de kaart is zeer summier gehouden en verschaft te weinig informatie. Het controleren van de gegevens uit de lijsten met die op de kaart is daarom geen gemakkelijk werk zodat nogal wat tijd in het zoeken gaat zitten. Het totaalbeeld van de kaart is onrustig; teveel informatie moest erin opgestapeld worden waarbij men verplicht is de tekst in het boek zelf op te slaan voor de exacte betekenis van de in de lijst gebruikte categorieën. Al met al dus niet zo hanteerbaar. Daarbij komt een tweede bezwaar. Zoals gezegd is het uitgangspunt de kadasterkaart van 1830/31 met de perceelsindeling uit die tijd. Deze percelen worden ingekleurd naar de eigenaar van omstreeks 1300. Daarmee wordt gesuggereerd, dat deze indeling tot het begin van de veertiende eeuw opklimt. Hoewel de auteur sterk geschut in stelling brengt om aan te tonen, dat bij continuïteit van grondgebruik en bij sterke bezitsverbrokkeling nauwelijks van een verandering van akkervormen sprake is, blijf ik reserves houden. Om van dit beeld los te komen zou men eigenlijk een beslagen bril moeten opzetten, waardoor men wel de globale concentraties van eigendom van de vier grootste grondheren kan localiseren, maar niet meer in staat is de exacte perceelsvormen te onderscheiden. Wel lijkt aanvaardbaar, dat de oudste kadasters uit 1830/31 een perceelsindeling geven, die in veel gevallen ook te reconstrueren is aan de hand van het tekstkadaster van 1782 voor de tweede helft van de achttiende eeuw.

Er is over dit boek nog veel te zeggen, onder andere over de eigendomsverschuiving en de oorzaken, die Balzer hiervoor aanwijst. Ook het hoofdstuk over de terminologie vraagt eigenlijk de nodige aandacht (bijvoorbeeld waar er sprake is van het zogenaamde meierrecht). De auteur sluit zich, met enige voorzichtigheid, aan bij de opvattingen van Droege uit 1970 aangaande de terminologische criteria voor op Frankische of Saksische wijze geëxploiteerde domeinen. Hij meent een Karolingisch domein aan te kunnen wijzen in Enehus (ten noordwesten van de stad), een schenking van Karel de Grote aan de kerk van Paderborn uit geconfisqueerd bezit. Voorts zou onderzocht moeten worden of er inderdaad in dit grotendeels door Karel de Grote geconfisqueerde gebied nog vrije grondbezitters gevestigd waren. Volgens schrijver waren nog in de veertiende eeuw resten van allodia in de ontginningsgebieden, met name in het *Sundera* ten zuiden van de stad te vinden. Ten tijde van bisschop Meinwerk treden vrije grondheren op als tradenten voor het bisschoppelijke eigenklooster Abdinghof. De slotconclusie is eveneens belangrijk: de ontwikkeling van nederzetting tot stad is uitsluitend te danken aan het incidentele besluit van Karel de Grote om ter plaatse een palts te stichten.

P. Leupen

M. W. Grauwen, *Norbertus aartsbisschop van Maagdenburg (1126-1134)* (Verhandelingen van de Koninklijke akademie van wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, klasse der letteren XL, no. 86; Brussel: Paleis der Academiën, 1978, lxii + 690 blz., BF2750.-).

Deze biografie van de hand van de Norbertus-kenner 'par excellence' in de Lage Landen, is niet de eerste synthese die aan het leven van die heilige werd gewijd. Wegens zijn veelzijdige activiteit in diverse delen der twaalfde-eeuwse Christenheid, en wellicht ook vanwege de 'strategische' ligging van zijn geboorteplaats Gennep, die Nederlandse zowel als Duitse, Belgische en zelfs Franse auteurs toeliet hem als een der hunnen te beschouwen (zie bijvoorbeeld G. Madelaine, *Histoire de S. Norbert*, 3e dr.; Tongerlo, 1928, I, 7: 'Il coulait donc du sang français dans les veines du jeune seigneur de Gennep', geciteerd door Grauwen, 33, noot 163), is Norbertus het onderwerp geweest van talrijke werken. Hierbij heeft vaak de Franse literatuur zich onderscheiden door zijn stichtelijk karakter, de Duitse door een meer kritische maar dikwijls negatief gekleurde aanpak.

In tweevoudig opzicht kan men dit werk echter 'nieuw' noemen. Inderdaad was de figuur Norbertus reeds behandeld in enkele studies, van geringer omvang weliswaar, als *Wanderprediger* (J. von Walter) en als ordetichter (Ch. Dereine), doch zelden als aartsbisschop, en het doel van Grauwens onderzoek lag precies in het verhelpen van dit tekort. Daarnaast is ongetwijfeld een synthese bereikt op hoog wetenschappelijk niveau, die het voordeel biedt tevens een aantal bronnen bijeen te brengen, her en der verspreid in moeilijk bereikbare uitgaven en tijdschriften. De auteur merkt terecht op: 'Het bekend maken van al deze bronnen en werkinstrumenten zal wellicht van meer nut zijn dan de synthese, die zeker na verloop van tijd een herziening zal behoeven. Het geboden materiaal echter zal zijn waarde behouden, en wie een studie van Norbertus wil maken zal niet meer gedwongen zijn tot jarenlange tijdrovende opsporingen' (ix).

Het voorgaande behoeft wel wat commentaar. De auteur brengt géén nieuwe uitgaven: hij citeert zeer uitgebreid oudere uitgaven, maar is zich volledig bewust van de onvolmaaktheid van een dergelijk procédé en pleit voor de samenstelling van een 'corpus' waarin alle bronnen betreffende Norbertus zouden worden verenigd in kritische uitgaven (vii). Anderzijds zijn enkele standpunten van de auteur geen verrassing meer, vermits hij de gelegenheid had ze elders (vooral in het tijdschrift *Analecta Praemonstratensia*) uiteen te zetten, terwijl de publikatie van het onderhavig werk (in 1971 verdedigd als doctoraatsverhandeling) wat op zich liet wachten.

Zo publiceerde hij reeds eerder een lijst van oorkonden waarin Norbertus wordt genoemd', in *An. Praem.*, LI (1975) 139-182. Ditmaal wordt zijn studie ingeleid door een lijst van (hoofdzakelijk verhalende) bronnen van Norbertus, die de eerstgenoemde aanvult en door een *status questionis* betreffende de belangrijkste onder deze voor de Maagdenburgse periode. We vinden er de beide *Vitae* terug, waarvan G. Niemeyer een nieuwe uitgave verzorgt voor de *Monumenta Germaniae Historica* (Grauwen kent de *Vita A* meer gewicht toe dan de *Vita B*).

De eigenlijke studie vangt aan met een korte schets van Norbertus' jaren als wereldlijk clericus, zijn bekering (1115), zijn activiteit als rondreizend prediker, de stichting van Prémontré (1120-1121), de eerste verspreiding van de orde. Hoewel het onzeker blijft of tijdens zijn verblijf te Rome (februari 1126), waar hij Gerhoch van Reichersberg ontmoette en van paus Honorius II onder andere een confirmatiebul voor de orde ontving, al sprake was van Norbertus' kandidatuur voor de aartsbisschoppelijke zetel te Maagdenburg, beschouwt de auteur deze reis als een keerpunt in het leven van Norbertus, 'even belangrijk... als zijn bekering in 1115'. Terug in Prémontré lijkt hij inderdaad maatregelen getroffen te hebben die een spoedig vertrek anticipeerden. Ook zijn aanwezigheid te Spiers (juni of juli 1126), waar een rijksdag beslissen moest over de hangende opvolging van de overleden aartsbisschop van Maagdenburg, Rutger († december 1125), is moeilijk te verklaren zonder een doelbewust plan, dat te Spiers met de hulp van pauselijke legaten verwezenlijkt kon

worden. Het kleine aartsbisdom Maagdenburg, gelegen aan de frontlijn van de Duitse Oostpolitiek, enigszins vervallen na de grootse ambities die het had gekoesterd onder Otto I, zou een hernieuwde betekenis krijgen ten tijde van Lotharius III van Supplinburg, Rooms keizer en hertog van Saksen, maar vooral dankzij het kerkelijk leiderschap van Norbertus. Kort na zijn wijding reeds veroorzaakte hij opschudding, toen hij de teruggave eiste van geïsurpeerde kerkelijke goederen bij een poging tot sanering van de materiële toestand van het aartsbisdom. Als fervent aanhanger van de regularisering der clerus slaagde hij erin het O.L.V.—kapittel van de metropool aan zijn volgelingen - premonstratenzers over te dragen (1129). De ontevredenheid over deze drastische maatregelen van een 'vreemdeling' culmineerde in een volksoptand op 29-30 juni 1129, die de aartsbisschop voor korte tijd uit de stad dreef. Intussen had Norbertus een aanzienlijke invloed verworven op Lotharius, vooral nadat hij in 1127 ondubbelzinnig diens zijde had gekozen in zijn strijd tegen de Hohenstaufen. Langdurige verblijven aan het koninklijk hof maakten hem vertrouwd met de diplomatie aan de top. Bij het uitbreken van het pauselijk schisma in 1130, vatte Norbertus een campagne aan ter verdediging van Innocentius II; tijdens het Concilie van Reims (oktober 1131) trad hij op als sleutelfiguur in de onderhandelingen tussen Innocentius II en Lotharius III. Hij bereikte het hoogtepunt van zijn carrière als koninklijk raadgever tijdens de veldtocht naar Rome in 1132-1133, ondernomen om de tegenpaus Anacletus II te verdrijven, wanneer hij een tweetal maanden bedrijvig was als plaatsvervangend aartskanselier voor Italië. Innocentius II beloonde hem, op de dag zelf van Lotharius' keizerskroning (4 juni 1133), met het primaatschap over alle Poolse bisdommen, ook deze die nog op te richten waren. Dit 'Polenprivilege' herwaardeerde Norbertus' prestige te Maagdenburg, waar hij als een held ingehaald werd, en moest de bekroning worden van zijn opties betreffende de christianisering en germanisering der Slaven, geheel in de lijn van de Duitse opvattingen en waarneembaar in de kerkelijke politiek van Norbertus vanaf 1131. Het zou echter nooit tot een realisatie van dit actieplan komen: op 4 juni 1134 stierf hij te Maagdenburg; zijn opvolgers wisten het privilege niet te vrijwaren.

Gedurende deze zeven jaren van intense activiteit, waarmee vele vermoeiende reizen gepaard gingen (getuige de bijgevoegde kaart waarop zijn itinerarium gereconstrueerd werd), wierp Norbertus zich op als een handig onderhandelaar en, zo oordeelt Grauwen, als een compromisrijke figuur: op het hoogste vlak, deze van de betrekkingen tussen kerk en staat die, sinds het Concordaat van Worms, zich in labiel evenwicht bevonden, verdedigt hij ten overstaan van de pauselijke partij de noodzaak van leketussenkomst bij de bisschopsverkiezingen, maar anderzijds weerhoudt hij Lotharius ervan al te sterke eisen te stellen. Op lokaal vlak weet hij de aanvankelijke oppositie tot bedaren te brengen zonder openlijke toegevingen. Dit alles lijkt in schril contrast met de tot extremen geneigde hervormer die men in hem meent te kunnen herkennen vóór 1126. Het meest opvallend is zijn gewijzigde houding aangaande het gemeenschappelijk leven van de clerus. Zeker, hij verwaarloost geenszins de orde van Prémontré: de stichting van Gottesgnaden, de overdracht van oude kapitels of abdijen aan de orde (O.L.V. te Maagdenburg, Poehle) bewijzen het. Maar de huizen die aldus in Saksen tot stand kwamen, staan geheel los van de Franse tak in de Premonstratenzerorde en volgen andere meer traditionele gebruiken. In meerdere opzichten schijnt Norbertus het *propositum* dat hij in 1119 aan zijn metgezellen voorstelde - radikaal, met volledige eerbied voor het voorbeeld van de *vita apostolica* - verlaten te hebben (bijvoorbeeld zijn gebruik van het wapen der excommunicatie, eertijds door hem veroordeeld).

Deze ommekeer stelt een probleem waaraan al vele historici hun aandacht gewijd hebben en dat ook door de schrijver van de *Dialogus inter Cluniacensem monachum et Cisterciensem*

sem (gedateerd tussen 1153 en 1173) aangestipt werd. Ook Grauwen heeft geen geheel bevredigende verklaring kunnen voorstellen. Hij vermeldt de noodzaak om het religieus leven aan te passen aan plaatselijke toestanden en tijdsomstandigheden, de 'breeddenkendheid' van Norbertus (284) en meent dat Norbertus te Maagdenburg geheel vrij te werk gegaan is, in tegenstelling tot de stichting van Prémontré, waar de bisschoppelijke invloed een grote rol speelde. Deze opvatting lijkt me beslist voor kritiek vatbaar. De terugkeer naar de gebruiken van sekuliere kanunniken inzake kleding en liturgie, die klaarblijkelijk vanaf 1129 door Norbertus voorgestaan werd, kan men bijvoorbeeld toeschrijven aan de pauselijke afkeuring van de strengere *Ordo Monasterii*, uitgedrukt in een bul van 1126-1128 (uitg. P. Lefèvre, 'Deux bulles pontificales inédites du XIIe siècle, relatives à l'Ordre de Prémontré', in *An. Praem.*, XII (1936) 69; S. Weinfurter, *Salzburger Bistumsreform und Bischofspolitik im 12. Jahrhundert* (Keulen-Wenen, 1975) 269-70, noot 159, acht de datum 1128 waarschijnlijker - de bul is door Grauwen onbesproken gelaten).

Overigens blijkt de auteur niet in de eerste plaats geïnteresseerd in dergelijke problemen; de verhouding Norbertus — Prémontré werd niet in een nieuw daglicht gesteld, hoewel de auteur dit wel als doel gesteld had (viii). Zo duikt de machtsoverdracht aan Hugo van Fosse te Prémontré nu en dan op, maar is ze nergens uitgediept, en hetzelfde kan gezegd worden over de houding van de Maagdenburgse stichtingen ten opzichte van het apostolaat. Misschien kan dit verholpen worden in de studie van de vóór-Maagdenburgse periode in het leven van Norbertus, die Grauwen eerlang wenst te publiceren. Hopelijk gaat hij dan te werk met eenzelfde zin voor grondige bronnenkennis, voor 'demystificatie' van een door legenden omsluisde levensloop, die deze biografie maakt tot een nuttig werkinstrument op velerlei gebied: de reguliere kanunniken-beweging, de Duitse Ostbeweging, de verhoudingen kerk en staat in het Roomse Rijk.

W. Simons

H.R. van Ommeren, ed., *De koopmansgilderol van Deventer 1249-1387* (Werken uitgegeven door het Nederlands Historisch Genootschap, derde serie LXXXVII; Den Haag: Nijhoff, 1978, 303 blz., f49,50, ISBN 90 247 2032 x. Ook verschenen in de reeks Werken van de Vereniging voor Overijsselsen regt en geschiedenis, XXXIV).

H. R. van Ommeren publiceerde de beroemde koopmansgilderol van Deventer waarvan tot nu toe geen complete editie voorhanden was. Het document werd tussen 1249 en 1387 volgeschreven en bevat behalve de statuten van het gilde een lijst van nieuw ingeschreven leden, wier inauguratie om de paar jaar plaats vond. Bij het bestuderen van deze lijst constateerde Van Ommeren dat het hier onmogelijk kon gaan om een gezelschap dat zich professioneel exclusief met de (laken)handel bezig hield. Het vertoont in feite een gevarieerd beeld van een stedelijke bovenlaag van kooplieden en ambachtslieden, magistraatspersonen en pastoors. Dit gegeven betrok hij bij zijn systematisch onderzoek van de statuten van 1249, door hem vergeleken met de schaarse soortgelijke gegevens die van elders uit de dertiende eeuw bekend zijn, waarbij hij Engeland uitdrukkelijk buiten beschouwing laat. Met name wijdt hij aandacht aan de gilden van Groningen, Middelburg en St. Omaars. De organisatie van het gezelschap te St. Omaars wordt, meent hij, doorzichtiger, wanneer we ervan uitgaan dat dit gilde, evenals kennelijk in Deventer het geval was, niet uitsluitend voor lakenkooplieden bestemd was - al hebben een aantal regelingen op hun handelsgewoonten betrekking - maar ook diende als een 'soort heren-sociëteit' (73). Onze kennis omtrent de Deventer club wordt vergroot doordat Van Ommeren er naar gestreefd